

Andrej Preložnik

Spreobračanje judov na območju koprške škofije med 15. in 18. stoletjem

The Conversion of Jews in the Area of the Diocese of Koper between the 15th and 18th Centuries

Izvleček: V treh obalnih mestih srednjeveške koprške škofije – Kopru, Izoli in Piranu – se judje naselijo konec 14. stoletja. Njihov prihod spodbudijo potrebe mest, ki po propadu toskanskih bank niso imela možnosti za kreditiranje razvijajočega gospodarstva. Ob nekaterih iz arhivskih virov dokaj dobro znanih bančnikov moramo upoštevati tudi sloj revnejšega prebivalstva služabnikov in kramarjev. Šlo je za male skupnosti, sestavljene iz posameznih rodbin, ki so bile v izrazito katoliškem okolju tolerirane, vendar v tesnem stiku z večinskim prebivalstvom včasih deležne dobrohotnega ali tudi nasilnega spreobračanja. Za obravnava območje še ni sistematične študije, ki bi se ukvarjala s to tematiko, znanih pa je nekaj arhivskih ali pisnih virov, ki so tako ali drugače povezani z njo. Čeprav gre večinoma za kratke notice ali opombe znotraj drugih razprav, ki gotovo ne predstavljajo celotnega ozadja teh naključno napaberkovanih zgodb, nam do neke mere vseeno omogočajo predstavo o dinamiki tovrstnih odnosov med verskima skupnostma in hkrati o formalnem stališču oblasti do spreobračanja in verske svobode med 15. in 18. stoletjem.

Ključne besede: judje, koprška škofija, Piran, spreobrnitve, inkvizicija, Peter Pavel Vergerij

Abstract: *Jews settled in three coastal towns of the medieval diocese of Koper (Capodistria) – Koper, Izola and Piran – at the end of the 14th century. They came there stimulated by the needs of cities that, after the collapse of Tuscan banks, did not have the financial sources to support the developing economy. In addition to some bankers who are fairly well known from archival sources, we also have to consider a layer of the poorer population of servants and merchants. These were relatively small communities composed of few families, which were tolerated in a distinctly Catholic environment, but in close contact with the majority population sometimes received a benevolent or even aggressive pressure to convert. For studied region, there is no systematic study about this topic yet. However, there are some archival or written sources related to it in one way or another. Although these are mostly short notes or remarks within other discussions, which certainly do not represent the whole background of these stories, they still give us some idea of the dynamics of that kind of relations between religious communities and at the same time the formal position of the Venetian and local authorities about conversions and freedom of faith between 15th and 18th century.*

Key words: *Jews, Diocese of Koper, Piran, conversions, inquisition, Pier Paolo Vergerio*

Uvod

Judovsko-krščanski odnosi so kompleksna tema. Segajo vse od pravnih regulativov, ki določajo oblike sobivanja, preko konkretnih gospodarskih pogodb do vprašanj, povezanih z vero, in psihološke podobe, ki sta si jo skupnosti ustvarili druga o drugi in ki temelji na vrsti globoko zakoreninjenih predsodkov in strahov, bodisi zelo iracionalnih ali boleče utemeljenih. Seveda nobenega od teh poglavij ne gre obravnavati povsem izolirano, saj v precejšnji meri odsevajo druga drugo.

Zelo nazorno se to vidi pri primeru prestopov iz judovstva v krščanstvo. To še zdaleč ni bilo le vprašanje intimne religiozne izbire, temveč so nanj zelo konkretno ali podzavestno vplivali še številni drugi dejavniki. In prav zato je ta tema tako vznemirljiva – in hkrati težavna. Kompleksna je tudi z vidika raziskovanja. Primarne podatke seveda pričakujemo v krstnih knjigah, ki pa so časovno omejene. A prav zaradi omenjene raznolikosti najdemo omembe spreobrnjenecv v najrazličnejših virih.

Osnovni cilj prispevka je bil iskanje takih omemb v dosedanjih študijah in njihov komentar. Zunanje okoliščine – delo je potekalo v času epidemioloških razmer – so raziskave arhivskih virov omejile na par vzorčnih primerov, na katere so me ljubeznivo opozorile kolegice.¹ To torej ostaja naloga za prihodnost, ta pregled pa je le izhodišče, ki kaže, v katerih smereh bo treba iskati.

1 Spreobračanje – vzroki in načini

Spreobračanje judov v krščanstvo je seveda staro kot krščanstvo samo. In če je šlo sprva za prostovoljne spreobrnitve, ki so bile zaradi Jezusovega judovskega porekla še posebej zaželene, je temu z vzponom krščanstva na položaj državne religije kmalu sledila tudi prepoved stikov med pripadniki obeh religij, izključevanje judov iz uradnih služb pa tudi nasilno pokristjanjevanje. In čeprav so se tako vplivni možje kot papež Gregor

1 S spodbudo, nasveti in podatki so mi pri raziskavi pomagale Daniela Paliaga Janković, Daniela Milotti in Karin Bernardi, za kar se jim najlepše zahvaljujem.

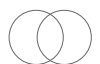
Veliki zavzemali za prostovoljno prestopanje kot posledico prepričevanja, so razni oblastniki to želeli pospešiti z zakonskimi predpisi, grožnjami in drastičnimi kaznimi.

V zgodnjem srednjem veku so najbolj skrajni primeri množičnih pokristjanjevanj znani z Iberskega polotoka. V zahodni Evropi so se pojavljali takšni pritiski v času medverskih nasprotij, vojn in drugih kriz ter epidemij. Za prvi vrhunec lahko imamo dogodke okoli prvega križarskega pohoda (1096). Kasneje je do njih prišlo še med gibanjem pastircev (1320), pogromi v Nemčiji (1336–37), kugo (1348), dunajsko morijo (1421), če naštejemo le najbolj znane. Judom je v takih primerih pokristjanjenje lahko pomenilo rešitev pred smrtjo ali izgonom.

Kasneje so se temu pridružili še strogi cerkveni zakoni, ki so preprečevali ali vsaj ovirali druženje in ekonomsko sodelovanje med obema veroizpovedma po eni ter spodbujali in nagrajevali spreobrnjence po drugi strani. Med te spadajo sklepi tretjega (1179) in četrtega (1215) lateranskega koncila, baselski dekret (1434), papeške bule, uperjene proti judom (1555), ustanovitev inkvizicije, ustanovitev hiše katehumenov v Rimu (1543) in kasneje še v drugih krajih z večjimi judovskimi skupnostmi (Benetke 1557) ter obvezno poslušanje misijonarskih pridig.

Posvetna oblast je judom na beneškem ozemlju oteževala življenje s stopnjevano segregacijo (1395 obvezne oznake na oblekah, 1496 obvezna značilna pokrivala, 1516 ustanovitev Ghetta in posledično getoizacija tudi v drugih krajih, 1777 prepoved bivanja v mestih brez geta), z omejitvami pri izvajanju poklicne dejavnosti in posedovanju nepremičnin, s posebnimi davki ter izgoni iz posameznih mest. Verski fanatizem in ekonomska zavist pa sta jim nakopala še predsodke, vraže, fantastične obtožbe in občasne fizične napade drhali.

Vse to so bili družbeni in gospodarski razlogi, ki so marsikoga prepričali, da je opustil staro vero. Nekateri so v tem videli možnost bega pred revščino ter novega začetka (denarni darovi ob krstu in podpora novokrščencem pri prehodu iz stare skupnosti v novo so bili pričakovana in spodbujana praksa), drugi možnost vzpenjanja po družbeni lestvici ali širjenja poklicne kariere (npr. zdravniki, vojaki). Verjetno ne gre zanemariti tudi preproste človeške želje po naklonjenosti okolice oz. ljudi, med katerimi so živeli.

Ob teh pa so obstajali še drugi, bolj osebni razlogi. Lahko so bili seveda povezani z vero – bodisi je šlo za »razsvetljenje« kot posledico pridig, osebnega razmisleka ali izkušnje bodisi za »pozitiven« vpliv okolja (služinčad, prijatelji, sosedi). V nekaterih primerih je bila spreobrnitev rešitev pred sodiščem ali kaznijo, v drugih so to povzročila čustva in osebne stiske. Ljubezenski stiki med judi in kristjani so bili seveda strogo prepovedani in spreobrnitev je bila edina možnost za sklenitev zakonske zveze. V primeru vsiljene poroke ali družinskega nasilja pa je bil umik v hišo katehumenov ali samostan tudi enostaven način pobega iz brezizhodne situacije.

Omeniti je treba še posebno vrsto spreobračanja, namreč krst dojenčkov in otrok brez privolitve staršev. Tako krutega načina spreobračanja uradna Cerkev ni zagovarjala, proti njej je argumentirano nastopil že Tomaž Akvinski, a v praksi je obred zakramenta avtomatično naredil otroka za kristjana, zaradi česar so ga odvezeli obupanemu staršem in dali v rejo krščanski družini ali v samostan.

2 Judovske skupnosti v severni Istri in okolici

Oglej je bil rimsko velemesto in močno gospodarsko središče, ki je vse do propada močno obvladovalo severnojadranski prostor in njegovo zaledje. Od tam imamo zaenkrat najbližje trdne dokaze o antični in poznoantični prisotnosti judov. Najstarejši je napis, ki ga je dal narediti judovski osvobodjenec Lucius Aiadius Dama, carinski uslužbenec iz prvih stoletij, iz tretjega pa je v Rimu znan rabin Ursacij iz Ogleja (Mazzoleni 1987; Perani 2016).

V Ogleju je torej živela judovska skupnost, tamkajšnja sinagoga je pogorela leta 388, prav v času, ko je tam škofovski sedež zasedel preganjalec heretikov Kromacij (388–408), ki se je močno angažiral tudi pri spreobračanju judov. Vnemo je brzdala bizantinska posvetna oblast, ki je denimo leta 416 v Raveni razveljavila prisilne ali špekulantske spreobrnitve. Po padcu Ogleja leta 452 se kot nov center uveljavi Gradež, od koder vemo za jude v drugi polovici petega stoletja (Cracco Ruggini 1980; za razmerja v Ogleju zdaj tudi Bogataj in Špelič 2020). Pri tem velja opozoriti na legendarno ustanovitev Pirana s strani oglejskih beguncev (ali vsaj njihovo priselitev).

Zanimive posredne sledi judovske naselitve lahko predstavljajo oljenke z menorami, odkrite v Ogleju, Trstu in Škocjanskih jamah, trenutno edini oprijemljiv namig o možni judovski prisotnosti tudi na območju današnjega Slovenskega primorja v 4. in 5. stoletju (Perani 2016, 307–310).

Iz zgodnjega in visokega srednjega veka imamo le redke omembe, ki bi se lahko nanašale tudi na jude v Furlaniji (zanimivo, povezane s pokristjanjevanjem). Langobardski kralj Perktarit je v sedmem desetletju sedmega stoletja baje prisilno pokristjanjeval jude. Leta 932 sta dož Pietro Candiano II. in gradeški patriarh Marin Contarini naslovila na koncil v Erfurtu predlog rešitve judovskega vprašanja: izgon ali prekrstitev (Lotter 2007, 28.30). Toliko pomembnejši je zato nagrobnik iz Ogleja, postavljen v spomin ženske, umrle nasilne smrti 23. decembra 1139 (Perani 2016, 298–305).

Šele v 13. stoletju se pojavijo konkretne omembe judov v Trstu in Benetkah. V Piranu in Kopru imamo iz tega časa prve zabeležbe družine Iudeo, pri kateri pa gre očitno za katoličane. Iz konca 14. in prve polovice 15. stoletja so ohranjene najstarejše pogodbe – kondote, ki so jih obalna mesta sklepala s posameznimi judi v zvezi z ustanavljanjem posojilnic (v Trstu najprej leta 1236 in nato 1348, v Kopru leta 1386, Piranu leta 1390, Miljah 1418 ter Izoli leta 1421 [Jelinčič Boeta 2009, 223–231, 306–320]). Te so pomenile naselitev bankirja in njegove družine ali vsaj njegovega zastopnika v mestu. Kako pomembna je bila njihova prisotnost za mesta, priča tudi koprski mestni statut iz leta 1423, ki jim jamči številne pravice in ekonomske ugodnosti. (Ive 1881; Majer 1914; Grison 1991; Lozei 1991; Peršič 1999; Mueller 2008, 83–85) Naslednja tri stoletja so čas živahne bančne in trgovske dejavnosti, izpričane z zapisi v vicedomskih knjigah. Tam najdemo tudi podatke o najemanju nepremičnin in posredno tudi o bivanjskih razmerah. O preostalih dejavnostih in vsakdanjem življenju lahko sklepamo le iz omemb v kondotah (prehrana, bivališča, varnost, pravice in dolžnosti, pokopališča). Še bolj naključni so podatki iz različnih obravnjav, poročil računskih knjig, ki tu in tam omenjajo jude in odnose z njimi. Zdi se, da je najmočnejša skupina bivala v Piranu. To je edino od istrskih mest, o katerem beneški potopisec in zgodovinar Marin Sanudo že 1483 zapiše, da ima »Comunità à zudesi« (Sanudo 1847, 150).

Posvetne oblasti so nadzirale stanje z zakoni, pogodbami in popisi, vendar pa so taki dokumenti – npr. beneško navodilo podestatom iz leta 1429

za nadzor nad poslovanjem judovskih bank, leta 1626 kazni za previsoke obresti, leta 1637 zbiranje informacij o judih v Izoli, Piranu in Rovinju – za naše območje trenutno le slabo znani (Peršič 1999, 54; de Luca 2011, 43.167). Načeloma je imela posvetna oblast do njih toleranten odnos, kar se je konec koncev skladalo z ekonomskimi koristmi države in mesta. Tako državni zakoni kot mestne kondote so jim jamčili osebno in versko svobodo. Pod pogojem seveda, da njihova dejanja in obnašanje niso kršila predpisanih norm. V nasprotnem primeru je lahko prišlo tudi do preganjanj in izgonov (Koper 1484; Milje 1532; Videm 1556).

Konkretno so se zanje zanimali vizitatorji, včasih tudi inkvizitorji. Cerkev je sicer načeloma zagovarjala sožitje, seveda ob strogi segregaciji in le enosmernem vplivu: judje so morali spoštovati krščansko vero in dopuščati spreobrnitve, kakršenkoli prozelitizem ali prijateljevanje pa je bilo nezaželeno. Nižja duhovščina je bila od časa do časa do judov sovražno nastrojena in je proti njim hujskala vernike. Razlogi so bili tako verske kot ekonomske narave – ubožni redovi so bili pobudniki ustanavljanja posojilnic, ki bi (in mestoma tudi so) nadomestile judovske banke. Leta 1469 je zato dož pisal podestatu, naj umiri pridigarje. Do izgredov je očitno prihajalo, najresnejši znan je požig hiše v Koprju leta 1465 (v tem primeru so bili storilci sodno preganjani), drugi je bil primer šikaniranja v Piranu (žrtev se je pritožila škofu). (Jelinčič Boeta 2009, 310; Vincoletto 2016, 92–93.123–126)

Na splošno kažejo viri sliko tolerantnega sobivanja. Judov je bilo premalo, da bi se večinsko prebivalstvo počutilo ogroženo. V istrsko-beneških obalnih mestih ni bilo pravih getov, čeprav vsaj v kasnejšem času lahko domnevamo območja, na katerih je živelo več družin in nosijo še danes »židovske« toponime (npr. v Piranu ali Miljah). Stiki so bili neizogibni: judje so bili podnajemniki pri kristjanih, kristjanke so služile v judovskih gospodinjstvih, judje so bili lastniki trgovin in lokalov (Vincoletto 2016, 123–126.202–203).

Ustanavljanje mestnih zastavljalic, »monte di pietà«, za katere so se zavzemale cerkvene strukture, je pomenilo ugašanje judovskega bančnega poslovanja. Skupaj z uvodoma omenjenimi restriktivnimi ukrepi je to pomenilo vse težje življenjske razmere. Judje so se ukvarjali tudi z zastavljalištvom, s trgovino s starimi oblekami in nekaterimi drugimi obrtni.

Bogatejši judje so priložnost za naložbe iskali drugod, predvsem v Trstu, kjer je skupnost pospešeno rasla. Napoved geta je sicer povzročila tudi kakšno misel o selitvi v nasprotno smer (Paolin 1991, 239), a ne dolgoročno – v 18. stoletju so se selili iz Pirana v Trst tako premožni kot revni judje (Gatti 2008, 63, in sezname).

Načeloma pa so skupnosti v 17. stoletju zamirale: iz Kopra so odšli, ko je bilo obnovljeno delovanje »monte di pietà«, najdlje so bili prisotni v Piranu, vsaj še v 18. stoletju.

Šele v avstrijskem obdobju se skupaj z lokalnim gospodarstvom počasi spet beleži tudi judovska prisotnost. Še leta 1857 jih na območju Pirana, Izole in Kopra ni bilo, leta 1900 jih je bilo v Kopru 10, med obema vojnama pa je več družin in posameznikov živelo v Kopru, Piranu in Portorožu (Krmac 2013, 16; Dukovski 1997, 80–81).

3 Spreobrnitve v koprski škofiji – ilustrativni primeri

Za naša obalna mesta še ni sistematične študije, ki bi obravnavala to tematiko, znanih pa je nekaj arhivskih ali pisnih virov, ki so tako ali drugače povezani z njo. Spekter spreobrnitev sega od nasilnega krščevanja otrok do prostovoljnega prestopa odraslih. Pri tem geografsko poreklo ali socialni stan ni igral posebne vloge, saj je Cerkev nudila vsaj načelno podporo tudi potencialnim katehumenom od drugod. Čeprav gre večinoma za kratke notice ali opombe znotraj drugih razprav, ki gotovo ne predstavljajo celotnega ozadja teh naključno napaberkovanih zgodb, nam do neke mere vseeno omogočajo predstavo o dinamiki tovrstnih odnosov med verskima skupnostma in hkrati o formalnem stališču oblasti do problematike med 15. in 18. stoletjem.

3.1 Krščanske družine judovskih korenin?

Od konca 13. pa vse do 15. stoletja je v piranskih notarskih knjigah večkrat izpričana družina Judeo, ki je bila premožna in polnopravna članica (katoliške) piranske skupnosti. Po Peršiču ime ne pomeni nujno, da gre pri njihovih prednikih za spreobrnjence. Podobno vidi v priimkih Faruseo in Saraceno prej posmehljiv vzdevek kot odsev realnega porekla. (1999,

59–60) Vseeno pa se zdi to nenavadno: tako versko občutljiv vzdevek z negativnim prizvokom bi družina, ki se ne bi mogla z njim vsaj deloma identificirati, težko sprejela. In piranski primeri niso osamljeni: v Kopru je tak priimek Izrael znan iz 16.–17. stoletja (Krmac 2013, 14), v Miljah pa se že leta 1394 kot namestnik kapitana omenja Ebreus iz Bologne (Peršič 1999, 54). Najenostavnejša razlaga teh imen oz. priimkov je, da je šlo za spreobrnjenec ali njihove potomce. Pri tistih, ki se pojavljajo relativno zgodaj, še pred pojavom večinoma iz tujine priseljenih judovskih bankirjev, bi lahko šlo za »avtohtone« jude iz teh krajev ali regije (denimo iz Ogleja, Gradeža ali Ravene, v miljskem primeru seveda iz Bologne).

Pomenljiv in težko naključni dogodek je izpričan v letu 1442, ko je Johannes iz Pirana prestopil v krščanstvo. Ob tej priliki mu je Ser Albertus Faruxeo podaril zemljišče z oljkami v Leri (PAK PI VK 125: f. 117; Peršič 1999, 136). Obdarovanje spreobrnjenca je običajno, da pa je bil donator iz po imenu »spreobrnjene« družine, prav lahko kaže na njegovo priznavanje takega porekla in empatijo do osebe, ki je krenila po isti poti.

3.2 Glasnik Marco

Iz začetka 15. stoletja vemo v Piranu za Marka, Abrahamovega sina, ki je delal kot javni glasnik (Peršič 1999, 134). To bi bil eden redkih primerov, ko bi se jud ukvarjal s poklicem, ki ni povezan z bančnimi posli in trgovino (dejavnostma, ki sta jim bili dovoljeni s pogodbami), in to celo v javni upravi, kar se zdi precej nenavadno. Če ob tem pomislimo, da so bili po drugi strani v službe, financirane z mestnimi sredstvi, včasih pripuščeni spreobrnjeneci (za primer iz Vidma gl. Mentgen 2012, 205), se zdi možno, da gre tudi v tem primeru za spreobrnjenca, ki mu je mestna oblast preko tovrstnega »javnega dela« omogočala lažjo odcepitev od starega in asimilacijo v novo okolje. Tej hipotezi seveda ne nasprotuje niti njegovo ime, ki ima, čeprav je načeloma tudi judovsko, v beneškem območju izrazito krščansko konotacijo (in ga čez dve stoletji v Piranu prevzame še en spreobrnjenec).

3.3 Johannes iz Pirana

Prva znana spreobrnitev na obravnavanem območju je že omenjen prestop Johannes iz Pirana, Mojzesovega sina in Samuelovega vnuka, leta 1442. Samuel, sin Salomona iz Pordenona, se v Piranu prvič omenja leta

1410 in je ustanovil banko, ki je vsaj tri desetletja obvladovala posojilni promet v Piranu. V Piranu je živel na čelu dokaj velike rodbine, pri bančnih poslih so mu pomagali trije sinovi, ki so ga tudi nasledili kot lastniki banke. Tudi eden od njih – Mojzes – je imel tri sinove, od katerih se je (vsaj) eden spreobrnil. (Peršič 1999, 63.136)

Žal ne vemo, koliko je bil Johannes star, ko je prestopil v krščanstvo. Jasno je le, da sta bila tako ded kot oče takrat že pokojna. Glede na to, da je prejel kot darilo v posest nepremičnino, je očitno bil polnoleten. Le ugibamo lahko, kako je odsotnost očetove avtoritete vplivala na odnose v rodbini in na spreobrnitev. Darilo v obliki vinograda bi lahko pomenilo nagrado ali pa pomoč pri ekonomski osamosvojitvi. Dve leti pozneje se je Johannes sporazumno odpovedal dediščini v prid bratom in stricu, kar pomeni, da je z družino vseeno ohranil dobre stike (136). Dejstvo je, da mu judovske postave kot spreobrnjencu odrekajo pravico do dedovanja, po drugi strani mu cerkveni zakoni to pravico tudi v primeru krsta zagotavljajo. Res pa je tudi, da se je od novokrščenca pričakovalo, da se odpove denarju, zasluženemu s posojanjem. Prav tako ne vemo, ali je bila njegova spreobrnitev povezana z možnim prenehanjem poslovanja družinske banke, o kateri Peršič domneva, da je delovala do približno leta 1440 (63).

Prestop pripadnika ugledne in (verjetno) dobro stoječe judovske družine ni tako izjemen. Najbolj odmeven primer je spreobrnitev vnuka vodje judovske skupnosti v Benetkah in njenega najbogatejšega člana: »19. januar 1528: Vivian di anni 17, figlio di Jacobo, figlio di Anselmo dal Banco cambiò il suo nome Paolo.« (Sanudo 1897, 501–502)

Kaj je te mlade može gnalo v spremembo vere? Gotovo ne neposredne finančne koristi. Morda resnično verska katarza, morda upornišтво, morda želja po vzponu v družbi? Kar so lahko dosegli kot judje, jim je bilo položeno že v zibko. Kot novi kristjani pa so se lahko še bolj uveljavili. Judovsko sorodstvo pri tem ni bilo nujno ovira: spreobrnjenec »Nikolaus filius Taube, der Judin ze Villach« je že dobro stoletje prej v Beljaku postal ugleden meščan in mestni svetnik, medtem ko je njegova mati še naprej vodila banko (Neumann 1985, 411–415, v Jelinčič Boeta 2009, 297–298).

3.4 Francesco Maria in Marco Zorzi

Naslednji spreobrnitvi imamo izpričani v letu 1611, prav tako v Piranu. 20. marca oz. 2. julija tega leta sta bila krščena Francesco Maria in Marco (ŠAK Ž Pir MKK 4; Paliaga 2019). Prvi je bil sin zakoncev Salomona in Sare iz Verone, drugi sin Benedeta in Beatrice iz Montelipona. V krstni knjigi je zapisan in opisan proces njune spreobrnitve: po božanskem navdihu razsvetljen kandidat je bil poučevan (Marco tri mesece) o veri s strani župnika, kanonika oz. pridigarja. Potem ko je bil uspešno izprašan s strani škofovega vikarja, je bil svečano in ob prisotnosti velike množice krščen. K krstu sta Francesca kot botra pospremila podestat Antonio Zorzi in Antonia, žena Francesca Veniera, doktorja obojega prava, Marca pa spet Antonio Zorzi ter Nicolo Caldana, prav tako doktor obojega prava in eden najuglednejših Pirančanov. Marco je očitno dobil tudi botrov priimek, enako lahko verjetno domnevamo o Francescu Mariu.

Pri teh dveh skoraj sočasnih prestopih vemo o spreobrnjencih precej manj kot pri prvem. Njun rod izhaja z onkraj morja, v primeru Marca celo iz druge politične tvorbe (Montelupone pri Ankoni je ležal na območju papeške države). Možno je, da sta na to stran Jadrana prišla sama za delom. O njunem premoženjskem stanju, poklicu ali statusu ne vemo nič. Verjetno je bil vseeno dovolj visok, da je njuna spreobrnitev pomenila uspeh in jima zagotovila ugledne botre.

Dejstvo je tudi, da se je v 130 letih, kolikor jih je preteklo med prvim in tema prestopoma, zgodilo marsikaj: ustanavljati so se začele hiše katehumenov, judje so bili tako v Benetkah kot v Rimu prisiljeni živeti v getih in poslušati misijonarsko propagando. Hkrati je Cerkev v postreformacijskem obdobju iskala potrditev tudi v obliki takih zmagoslavij.

3.5 Spreobrnitve revnih judov

Iz druge polovice 17. stoletja vemo še za nekaj prestopov iz judovstva v katolištvo. Zelo skromni podatki – le zneski, ki so bili iz blagajne bratovščine sv. Jurija namenjeni za spreobrnjene jude – so zabeleženi v računski knjigi te piranske bratovščine, ki jo hrani kapiteljski arhiv, v letih 1661, 1667, 1670, 1672. Denar je bil namenjen kot nagrada oz. podpora novokrščencu, kar je bila običajna praksa. Alisi piše – morda prav na podlagi teh in podobnih

podatkov – da se je sredi stoletja povečalo število spreobrnitev revnih judov, ki so očitno tudi preko prestopa iskali nove možnosti za boljše življenje (Alisi s. a., 121).

Zanimivo je, da imamo za isti čas (leto 1665) podatek o obnovi strehe hiše »dove habita gli hebrei del M. to R. do Capitolo« (120). Podatek si lahko tolmačimo na več načinov: piranski kapitelj je imel v lasti več stavb, ki jih je lahko oddajal, judje pa po drugi strani niso imeli lastninske pravice in bi lahko bili najemniki te stavbe. Druga možnost je, da gre za neke vrste hišo katehumenov ali celo za prostore, v katerih bi spreobrnjenci vsaj začasno bivali.

Hiša katehumenov sicer ni izpričana ne v Piranu ne v Kopru, čeprav bi jo lahko pričakovali, saj bi katehumeni kot Marco Zorzi morali pripravljajalno obdobje preživeti ločeni od zunanjega sveta, vsekakor pa od svojih nekdanjih sovornikov. A v primerih relativno majhnih skupnosti, kot je bila piranska (koprška je v 17. stoletju najverjetneje že zamrla), bi bilo njeno vzdrževanje verjetno predrago in nesmiselno: pri katehumentu na vsaka tri do pet let je verjetno zadoščala tudi sobica.

3.6 Spreobrnitve tujcev

V 18. stoletju judov v Kopru ni več, vendar vseeno obstajajo podatki, ki kažejo odnos oblasti do potencialnih spreobrnjencev: v letih 1740 in 1743 sta sprejeta v beneško hišo katehumenov juda, ki sta tja prispela po različnih poteh usode, a oba s priporočili iz Kopra (Lappa 2015, 169).

Prvi, Gerson Parente, je bil iz bližnjega Trsta. Parente je sicer znana tržaška judovska družina, a o njem in njegovih razlogih za prestop ne vemo nič konkretnega. Vsekakor se je leta 1740 v Benetke in v novo življenje odpravil preko Kopra, kjer je dobil priporočilo tako od podestata kot od škofa.

Prospero Todesco je bil po poreklu iz Mantove, a je odraščal med Padovo, Splitom, Dubrovnikom in Sarajevom. Potem je bil nekaj časa služabnik v Izmirju, nakar se je potikal po otomanskem imperiju in okolici. Pot ga je pripeljala tudi v Koper, kjer mu je pomagal plemič, ki ga je prepričal, naj se spreobrne. Napotil ga je k škofu, ta pa mu je napisal priporočilno pismo in ga poslal v Benetke.

Casa dei Catecumeni v Benetkah je bila ustanovljena že leta 1557. V nasprotju z nekaterimi drugimi na beneškem območju, ki so skrbele le za »domače« spreobrnjence (npr. Este – Al Kalak in Pavan 2013, 67), je ta imela prostor, sredstva in nalogo, da sprejme tudi tujce (Rothman 2006, 41–46). Zaradi tega bi oba omenjena juda verjetno odšla v Benetke, tudi če bi hiša v Kopru obstajala.

3.7 Prepoved pokristjanjevanja mladoletnih

Zgodnje kondote med judovskimi bankirji in Piranom oz. Koprom vsebujejo člen, ki izrecno prepoveduje pokristjanjevanje judovskih otrok do 14. leta, ko so bili po judovskih in tudi krščanskih nazorih odgovorni za lastna dejanja (Peršič 1999, 86–87.136). To očitno izraža strah judovske skupnosti pred krstom otrok brez vednosti in pristanka staršev. Takšno prakso so sicer prepovedovali cerkveni zakoni in zavračale avtoritete, a je do takih primerov vseeno prihajalo, celo še pozno v novem veku. Žrtve so bile bodisi novorojenčki oz. dojenčki bodisi starejši otroci, zabljeni h krstu z obljubami ali propagando.

Akterji takih krstov so bili običajno pretirano zagreti bližnji kristjani, sosedi ali služabniki, ki so otroka privedli k župniku ali ga celo sami krstili (babice, denimo, so bile usposobljene v sili podeljevati ta zakrament). Problem je bil v tem, da je tako krščene otroke Cerkev običajno obravnavala kot kristjane, kar je posledično zahtevalo krščansko vzgojo ter odvzem pravim staršem in predajo v rejo ali samostan.

3.8 Krst tržaških deklic

Z območja koprške škofije sta zaenkrat znana dva primera, ki ju lahko povežemo s to prakso. Leta 1538 sta bili dve deklici ugrabljeni in odpeljani iz Trsta ter krščeni v Kopru. Tržaška judovska skupnost si je zaman prizadevala za njuno vrnitev, pomagali niso niti protesti sveta patricijev niti prizadevanja tržaškega škofa (Paolin 1991, 233). Čeprav je šlo za praktično sosednji mesti, je med njima potekala državna meja, pa tudi odnosi posvetnih oblasti so bili slabši kot denimo med Trstom in Piranom. Zanimivo je, da je istega leta dož Andrea Gritti v pismu piranskemu podestatu zagovarjal strpnost in zahteval, da se koprskemu škofu in duhovščini prepreči spodbujanje sovraštva proti judom (Ioly Zorattini 1981, 90, op. 25). Dogodka

sta morda povezana, vsekakor pa je nastrojenost koprške cerkvene oblasti proti judom še dodatno otežila razplet te zgodbe.

Ključna oseba v njej je seveda koprski škof – Peter Pavel Vergerij, izobražen in ugleden mož, papeški tajnik in diplomat. Septembra 1536 je bil imenovan za koprškega škofa, nakar se je vedno bolj nagibal k protestantskim idejam, bil leta 1544 obtožen in leta 1549 izobčen. Očitno je bil pri svojem delu vedno vztrajen in goreč – tako kot je najprej protestante kritiziral, je kasneje luteranske nauke predano zagovarjal.

Prav njegova spreobrnitev in obširen inkvizicijski proces nam pomagata razjasniti usodo deklic. Leta 1546 je koprski plemič Francesco Girardi kot priča na Vergerijevi strani med drugim povedal, da je Vergerij »vzel v zaščito dve judinji iz Trsta in ju prepričal, da sta sprejeli krst«² (Ferrai 1885, 341). Temu ne nasprotuje niti izpoved samega Vergerija, ki čez slabi dve desetletji – že kot begunec – med svojimi kesanja vrednimi dejanji v vlogi škofa omenja tudi krst treh (!) judinj. Pri tem ne obžaluje samega krsta, temveč to, da jih je izvil iz judovstva, a potem vrgel na dno papeškega katolištva. Dejavno je namreč sodeloval pri obredu njihovih večnih zaobljub v samostanu sv. Blaža ter jim s tem onemogočil, da bi kdaj zaživele v zakonskem stanu (Vergerio 1556, 18).

3.9 Proces proti Armelini

Leta 1603 je piranski podestat inkvizitorju za Istro (ki ima sedež v Kopru!) preprečil nadaljevanje postopka proti judinji Armelini zaradi obtožbe odvrčanja krsta otroka.³ Ioly Zorattini, ki navaja to anonimno pritožbo čez nesodelovanje oz. oviranje beneških posvetnih oblasti pri inkvizitorskih procesih, domneva, da je podestat, o katerem je govor, Alvise Donà (Ioly Zorattini 1991, 140, op. 48). Kratka notica pove veliko o obravnavani temi: tudi v Piranu je prišlo (prihajalo?) do poskusa otroškega krsta, kar je naltelo na aktivno nasprotovanje judovske skupnosti (le sklepamo lahko, da je šlo v tem primeru za nekoliko starejšega dečka, ki mu je bila preprečena

2 »... avesse preso a proteggere due ebre di Trieste, per indurle a ricevere batissimo.«

3 »Podestà di Pirano avrebbe impedito all'inquisitore dell'Istria di procedere contro l'ebrea Armellina iquisitia di biastema ed h'aver disuasso battesimo ad un figliolo.«

»spreobrnitev«). Najbolj vneta oviralka je bila ženska Armelina, bržkone mati otroka. In končno – podestat ni dovolil inkvizicijskega pregona. Inkvizicija je sicer lahko sprožila postopek proti judom, ki bi onemogočali spreobrnitev sovernika v krščanstvo, kar pa v primeru otrok ni veljalo. Prav člani iz kondot so v takih primerih dopuščali mestni oblasti, da obravnave ne dovoli, to pa je bilo tudi v skladu z načelnim stališčem Beneške republike, ki je judom dovoljevala versko svobodo.

Zaključek

Predstavljeni drobci nam kažejo raznolikost judovskih spreobrnitev v krščanstvo na obravnavanem območju in vsaj v osnovnih obrisih zarisujejo dinamiko tega procesa. Velika večina primerov se veže na Piran: od tod so vsi znani ali domnevni spreobrnjenci pa tudi edini primer sodno preganjanega preprečevanja krsta. To je do neke mere sicer lahko odraz boljšega poznavanja virov, vsekakor pa se piranska judovska skupnost kaže kot najštevilnejša v severni Istri, zaradi česar lahko tu pričakujemo tudi več spreobrnitev.

Prve spreobrnjenske družine lahko – po priimkih sodeč – domnevamo tu že v 13. stoletju – če ne prej. Ker je to čas pred priselitvijo bančnikov iz severnih dežel, gre morda za potomce lokalnih (ali širše severnoitalskih istrskih) judov. Morda z začetka, vsekakor pa iz prve polovice 15. stoletja vemo za prvo spreobrnitev. Posamezne primere lahko pričakujemo tudi v 16. stoletju, njihovo število pa se poveča v drugi polovici 17. stoletja, zelo verjetno vsaj delno kot odraz ekonomske stiske.

Večino novokrščencev predstavljajo moški, edina aktivna poimensko znana preprečevalka krsta pa je ženska. To se do neke mere sklada s podobo iz bolj raziskanih okolij; moški, ki so bili že v osnovi bolj v stiku z okoljem, v katerem so živeli, so se v iskanju boljših poklicnih možnosti in lažjega življenja prej odločali za ta korak, ženske so bolj konservativne. Po drugi strani je seveda vzorec premajhen, da bi lahko delali dokončne zaključke. V bližnjih Miljah je denimo Smeralda, hčerka Lazarja, po čudežnem razsvetljenju slavnostno prestopila v krščansko vero (Moretti 1989, 43–44). Nekoliko dlje, do Rovinja, moramo do najbližjega primera ženske, ki je prestopila v krščanstvo zaradi poroke (Radossi in Pauletich 1977, 295).

Poseben problem so spreobrnitve mladoletnih, ki jih dobro ilustrira zgodba deklic, odpeljanih iz Trsta in krščenih v Kopru. To je hkrati najizrazitejši primer kompleksnih cerkvenih pogledov na to tematiko: vsaj načeloma je vrnitev deklet staršem podpiral tržaški škof, medtem ko je koprski zapечатil njuno usodo s krstom in napotitvijo v samostan. Takemu početju je odločno nasprotovala beneška posvetna oblast z dožem na čelu, ki se je kot v številnih drugih pogledih tudi pri tem zavzemala za korekten odnos do judov. Lokalne mestne oblasti so bile, kot kaže, manj odločne, zato so Benetke poskušale podobno problematične procese preprečevati preko podestatov.

Omenjeni primer pa tudi primera »tujih judov« iz 18. stoletja hkrati kažejo, da se koprška duhovščina v spreobračevalski gorečnosti ni ozirala na politične ali cerkvene meje, ampak je pomagala pri spreobrnitvi vsakogar ne glede na starost, spol, poreklo ali socialni stan. Spreobrnitev ni pomenila le »odrešitve« za neofita, temveč tudi hvalevredno dejanje botra in kateheta ter seveda prvovrsten propagandni dogodek, namenjen krepitevi zavesti cerkvene skupnosti.

Kratici

PAK PI VK Pokrajinski arhiv Koper, enota Piran, Vicedomska knjiga
ŠAK Ž Pir MKK Škofijski arhiv Koper, župnija Piran, Matična krstna knjiga

Reference

- Alisi, Antonio.** s. a. *Piran: la sua chiesa, la sua storia.* s. I: s. n.
- Al Kalak, Matteo, in Ilaria Pavan.** 2013. *Un'altra fede: Le Case dei catecumeni nei territori estensi (1583–1938).* Firenze: Leo S. Olschki Editore.
- Bogataj, Jan Dominik, in Miran Špelič.** 2020. Krščanska in judovska skupnost v Ogleju skozi dela Fortunacijana in Kromacija. *Edinost in dialog* 75/2: 141–165. <https://doi.org/10.34291/edinost/75/02/bogataj>
- Cracco Ruggini, Lellia.** 1980. Pietro di Grado: giudaismo e conversioni nel mondo tardoantico. *Antichità altoadriatiche* 17: 139–160.
- De Luca, Lia.** 2011. *Venezia e le immigrazioni in Istria nel Cinque e Seicento.* Doktorska disertacija. Università Ca' Foscari, Benetke.
- Dukovski, Darko.** 1997. Židovi u Istri između dva svjetska rata. *Časopis za suvremenu povijest* 29/1: 77–95.
- Ferrai, Luigi Alberto.** 1885. Il processo di Pier Paolo Vergerio (Continuaz.). *Archivio Storico Italiano Serie Quarta* 15/147: 333–344.
- Gatti, Carlo.** 2008. *Tra demografia e storia sociale: Gli ebrei di Trieste nel Settecento.* Trst: Edizioni Università di Trieste.
- Grison, Roberto.** 1991. Gli ebrei di Capodistria e la loro attività economica in una serie documentata inedita (XIV–XV) (I parte). V: Giacomo Todeschini in Pier Cesare Ioly Zorattini, ur., *Il mondo ebraico: Gli ebrei tra Italia nord-orientale e Impero asburgico dal Medioevo all'Età contemporanea,* 57–66. Pordenone: Studio Tesi.
- Ioly Zorattini, Pier Cesare.** 1981. The Inquisition and the Jews in Sixteenth Century Venice V: *Proceedings of the Seventh World Congress of Jewish Studies. History of the Jews in Europe,* 83–92. Jerusalem: World Union of Jewish Studies.
- . 1991. Gli ebrei del Friuli e dell'Istria nelle fonti inquisitoriali V: Giacomo Todeschini in Pier Cesare Ioly Zorattini, ur. *Il mondo ebraico. Gli ebrei tra Italia nord-orientale e Impero asburgico dal Medioevo all'Età contemporanea,* 129–154. Pordenone: Studio Tesi.
- Ive, Antonio.** 1881. *Dei banchi feneratizj e capitoli degli ebrei di Pirano e dei Monti di pietà in Istria.* Rovinj: Bontempo.
- Jelinčič Boeta, Klemen.** 2009. *Judje na Slovenskem v srednjem veku.* Ljubljana: Slovenska matica.
- Krmac Dean.** 2013. La presenza ebraica in Istria: Elementi per una ricostruzione demografica fra XIV e XX secolo. *La cita, Foglio semestrale della Comunità degli Italiani Santorio Santorio di Capodistria* 18/36: 10–19.
- Lappa, Daphne.** 2015. *Variations on a Religious Theme: Jews and Muslims From the Eastern Mediterranean Converting to Christianity, 17th & 18th Centuries.* Doktorska disertacija. European University, Firenze.
- Lotter, Friedrich.** 2007. Pogoji za sobivanje kristjanov in judov ter njihova vprašljivost zaradi prisilnih spreobrnitev in izgonov v pozni antiki in zgodnjem srednjem veku. *Zgodovinski časopis* 61/1–2: 5–46.

- Lozei, Maurizio.** 1991. Gli ebrei di Capodistria e la loro attività economica in una serie documentata inedita (II parte). V: Giacomo Todeschini in Pier Cesare Ioly Zorattini, ur. *Il mondo ebraico. Gli ebrei tra Italia nord-orientale e Impero asburgico dal Medioevo all'Età contemporanea*, 93–107. Pordenone: Studio Tesi.
- Luzi, Laura.** 2007. »Inviti non sunt baptizandi«. La dinamica delle conversioni degli ebrei. *Mediterranea, ricerche storiche* 4/10: 225–270.
- Majer, Francesco.** 1914. *Gli ebrei feneratori a Capodistria*. Koper: s. n.
- Mazzoleni, Danilo.** 1987. Un ebreo di Aquileia in un'iscrizione romana. *Antichità alto-adriatiche* 30: 309–315.
- Mentgen, Gerd.** 2012. Versorgung und Broterwerb getaufter Juden im Mittelalter. V: Sigrid Hirbodian, Christian Jörg, Sabine Klapp in Jörg R. Müller, ur. *Pro multis beneficiis: Festschrift für Friedhelm Burgard. Forschungen zur Geschichte der Juden und des Trierer Raums*, 205–222. Trierer historische Forschungen 68. Trier: Kliomedia.
- Moretti, Rita.** 1989. Appunti per una storia della presenza ebraica a Muggia. *Borgolauro* 10/15: 43–45.
- Mueller, Reinhold C.** 2008. The Status and Economic Activity of Jews in the Venetian Dominions. V: Michael Toch, ur. *Wirtschaftsgeschichte der mittelalterlichen Juden: Fragen und Einschätzungen*, 63–92. Schriften des Historischen Kollegs 71. Oldenbourg: De Gruyter.
- Neumann, Wilhelm.** 1985. Zur frühen Geschichte der Juden in Kärnten. V: *Bausteine zur Geschichte Kärntens*, 365–377. Celovec: Verlag des Kärntner Landesarchiv.
- Paliaga, Daniela.** 2019. Ebrei a Pirano: La vicenda di Marco Zorzi. *Il Trillo* 29 (mar-rec-april): 14–15.
- Paolin, Giovanna.** 1991. Alcune considerazioni sugli ebrei triestini tra XVI e XVII secolo. V: Giacomo Todeschini in Pier Cesare Ioly Zorattini, ur. *Il mondo ebraico: Gli ebrei tra Italia nord-orientale e Impero asburgico dal Medioevo all'Età contemporanea*, 215–257. Pordenone: Studio Tesi.
- Perani, Mauro.** 2016. Epigrafi e lucerne funerarie ebraiche del Friuli Venezia Giulia. V: Miriam Davide in Pietro Ioly Zorattini ur. *Gli ebrei nella storia del Friuli Venezia Giulia: Una vicenda di lunga durata*, 293–321. Atti della Fondazione Museo Nazionale dell'Ebraismo Italiano e della Shoah. Firenze: Casa Editrice Giuntina.
- Persič, Janez.** 1999. *Židje in kreditno poslovanje v srednjeveškem Piranu*. Historia 3. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete.
- Radossi, Giovanni, in Antonio Pauletich.** 1977. Repertorio alfabetico delle Cronache di Rovigno di Antonio Angelini. *Atti Centro di ricerche storiche Rovigno* 7/1: 205–424.
- Rothman, E. Natalie.** 2006. Becoming Venetian: Conversion and Transformation in the Seventeenth-Century Mediterranean. *Mediterranean Historical Review* 21/1: 39–75. <https://doi.org/10.1080/09518960600682190>
- Sanudo, Marino.** 1847. *Itinerario di Marino Sanuto per la terraferma veneziana nell'anno MCCCCLXXXIII*. Padova: s. n.
- – –. 1897. *I diarii di Marino Sanuto*. Zvezek 46. Uredili Federico Stefani, Guglielmo Berchet in Nicolò Barozzi. Benetke: samozaložba urednikov.
- Vergerio, Pietro Paolo.** 1556. *Retrattatione Del Vergerio*. S. l.: s. n.
- Vincoletto, Roberta.** 2016. Le visite pastorali dei vescovi capodistriani tra il XVII e il XVIII secolo. Doktorska disertacija. Univerza na Primorskem, Koper.

Znanstvena knjižnica 66

Tanja Pate

Kronična bolezen v družini

Kronična bolezen pomembno poseže v vsakodnevno življenje posameznika in njegove družine. Bolezen se nepovabljen vrine pred osnovno nalogo staršev, partnerjev, sorojencev. Celotna družina se mora soočiti z izgubo možnosti, ki bi jih življenje predpostavljalo, spremeniti že vzpostavljene čustvene, miselne in vedenjske vzorce ter razviti nove, ki bodo omogočali prilagoditev na novo situacijo, nadaljnji razvoj in funkcionalnost.

Ljubljana: Teološka fakulteta, 2019. 112 str.

ISBN 978-961-6844-72-7, 11 €

Knjigo lahko naročite na naslovu:

TEOF-ZALOŽBA, Poljanska 4, 1000 Ljubljana;

e-naslov: zalozba@teof.uni-lj.si